

УДК [271.4-722.5+061.2] (477)

**РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА У ЗАСНУВАННІ
ТА ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА”
(до 150-річчя створення)**

Олег КАСЬКІВ

*Івано-Франківська академія Івана Золотоустого
кафедра богослов'я
вул. Гарбарська, 20, 76018, Івано-Франківськ, Україна
e-mail: kdlhlis@ukr.net
DOI gal.31.231-235*

У статті викладено роль греко-католицького духовенства у створенні і провадженні товариства “Просвіта”, впливові даного товариства на виховання в національно-патріотичному дусі молодого покоління та “пробудження галицького селянина”.

Ключові слова: “Просвіта”, духовенство, Церква, читальні, книгодрукування.

8 грудня 2018 р. товариство “Просвіта” відсвяткувало 150 річчя з часу створення. У багатьох навчальних закладах м. Івано-Франківськ, в тому числі і у Івано-Франківській академії Івана Золотоустого відбулися святкові академії, круглі столи приурочені знаменній події. Зокрема йшлося про подвижницьку роль греко-католицького духовенства у творенні товариства.

Ініціатором створення даного товариства стало 65 переважно молодих людей: студенти, урядовці, вчителі, журналісти. Досить цікавим є слово до ініціаторів створення товариства від о. Йосипа Заячківського: “Бідна Україна – мати, бідні і ви, сини її. Праця – це ваш капітал, з котрого маєте сплачувати довг народів. Так, ви знаєте, і нарід того свідомий, що ваша нинішня наука оплачується по найбільшій часті тим мізернем грошем, на котрий нарід криваво працює. А як доробитеся куска хліба, щоби вас Бог охороняв від тої сучасної чуми, від огидного космополітизму, котрий є погибелю всякій народности, – то держіться свого народу, ... хоч як високо піднесла би вас доля, не дайтеся відорвати від вашої матері – від народу! Тоді лише ви будете сильні в народі, а нарід вами славний! О то просить вас нарід моїми устами”¹. Дане звернення о. Йосипа Заячківського є актуальним сьогодні не тільки до членів товариства “Просвіта”, але до кожного українця, бути собою та триматися свого народу.

“Просвіта” у своїй діяльності дотримувалась принципів християнської моралі, любові до свого народу. На дані християнські принципи в товаристві впливали греко-католицькі священники. Священослужителі вносили у діяльність “Просвіти” не тільки християнську мораль, але і виховували патріотів, порядних і чесних господарів, християнські зрілі сім’ї. Надзвичайно велика роль у встановленні і розвитку “Просвіти” лежить на Митрополитові Андрею Шептицькому, адже він не тільки словом, закликом, посланнями, але і матеріально підтримував товариство, одночасно заохочував духовенство долучитися до просвітницької праці, засновувати у селах читальні, втілювати в життя народу національні традиції, бути душею народу.

У 1783 році стається важлива подія для Греко-Католицької Церкви в Галичині, а саме у місті Львові відкривається семінарія для навчання греко-католицьких священників, дана семінарія зробила величезну справу у вихованні духовенства та підняття його рівня від сільського “попа” до інтелігенції краю. Кращих випускників семінарії направляли на вищі студії до Риму, Відня, Праги та інших наукових центрів Європи. Звичайно, що навчання у поважних університетах приносить плоди. Греко-католицьке духовенство розпочинає процес відродження, а до певної міри пробудження до своїх традицій та мови. Як наслідок таких контактів у Західній Європі, та приходу нових священників у Львівській духовній семінарії у 1833 р. засновується “Руська Трійця”, Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький перші, які

¹ “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1998) : зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ “Просвіта” ім. Тараса Шевченка / упоряд. ред. В. Германа. Київ : Вид. центр “Просвіта” ; Веселка, 1998. С. 6.

розпочинають популяризацію української мови у своїх проповідях. Приклад трьох молодих священиків звичайно послужив для інших як шанувати та розвивати своє рідне.

Особливо варто підкреслити та згадати сотні греко-католицьких священиків, які здійснювали своє служіння по селах і містах Галичини і ставали першими зачинателями просвітницького руху, організовували хати-читальні, парафіяльні школи, ставали будителями національної ідентичності своїх парафіян. Сільський священик для громади був духовним отцем, вчителем, порадником, адвокатом своїх вірних перед різними чужими урядовцями. Священик був чи не самотньою особою на селі, що був переважно національно свідомим, мав університетську освіту, та до певної міри був економічно незалежним. Духовенство засновувало культурні, політичні та економічні організації по селах, священик був ініціатором переміни на краще в галицькому селі². Гаслами священиків до тодішнього селянства було бути собою, навчання, тверезість, працьовитість, ощадливість. Авторитет священика в національному русі з кінця 1860 до 1880 рр. базувався на його стосунках із селянами. Десятиліттями міська інтелігенція не могла спілкуватися переважно із неписьменним селянством без священика. Священик був мостом між національним рухом міста та селянством³.

2 травня 1848 р. у Львові була створена Головна Руська Рада, яка представляла українське населення в конституційній комісії австрійського парламенту. Деканати Греко-Католицької Церкви в Галичині були як базові філії. Священики активно працювали по селах формуючи духовно-національне усвідомлення. Вони надзвичайно вміло почали викорінювати вадитодішнього життя селян. Розпочинаються місії тверезості по всіх селах Галичини⁴. З цією метою місіонери ідуть по селах проводять місії, виголошують промови, читають лекції, ставлять “хрести тверезості”. Одним із основних подвижників даних місій був греко-католицький священик Рудольф Мох, який був довголітнім парохом в селі Курипів, Галицького району де і похоронений.

У 1867 р. серед народів Австрійської монархії розпочинається національний підйом, так у цьому році чеські просвітителі заснують товариство “Матиця люду”, а у Кракові утворюється “Товариство приятелів освіти люду”. Закономірно, що українці бажали створити щось подібне. Ініціатором створення української освітньої установи став о. Степан Качала . 8 грудня

² Химка П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918 / Ін-т історичних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка. *Ковчег*. Львів, 1993. С. 94–95.

³ Там само. С. 94.

⁴ Там само. С. 89.

* Народився Степан Качала у 1815 році в с. Фірлеїв (нині – с. Липівка Рогатинського району Івано-Франківської області). Навчався в місцевій парафіяльній школі, Бережанській гімназії, закінчив богословський факультет Львівського університету. У 1842 році був висвячений на священика і став парохом у селі Скорики, пізніше у селі Шельпаки тепер Підволочиського району. За ініціативи о. Качали в 1883 році було створено спільний клуб розвитку українського шкільництва у Галичині. Цілий ряд праць Степана Качали друкувались на сторінках часописів “Слово”, “Діло”, “Правда”, “Основа”. Серед відомих: “Правно-політичне становище русинів”, “Австрія, Німеччина і Росія. Погляд на положення політичне” (1880), “По вічу”, “Чехи і русини”, “Чи примирення партій у нас можливе?” (1881), “Конституція 3-го травня 1791” (1887) та інші. У 1865 р. Качала написав статтю “Що нас губить, а що нам помочи може? Письмо для руських селян”. Вперше піднімалось питання щодо заснування громадських допомогівих кас і зернових складів. Саме тоді визріла ідея заснування товариства “Просвіта”. У 1868 році спільно з художником і письменником Миколою Устияновичем і священиком Володимиром Терлецьким він розробив перший просвітнянський статут. У 1879 р. у Львові С. Качала видав працю “Polityka Polakow wzgledem Rusi”, що згодом, у 1886 р. в українському перекладі як “Коротка історія Русі” вийшла як перший том серії історичних монографій “Руська Історична Бібліотека”. До останніх років життя Степан Качала підтримував “Просвіту”, “Народний дім”, Наукове товариство імені Шевченка, у створенні яких зіграв чималу роль. При “Просвіті” заснував стипендіальний фонд. Як зазначав часопис “Батьківщина”, він “кожну добру справу спомагав щедро заощадженням своїм майном, так що на народні цілі видав за життя свого певно більше 10 тисяч золотих ринських”. Помер о. Степан Качала 29 жовтня 1888-го на 73-му році життя. Похований на цвинтарі в селі Шельпаки, Підволочинського району на Тернопільщині. Перед смертю склав заповіт, в якому написав: “Мати-Русь убога, нізвідки помочи нема, та ще гірше, що її видобні сини свою матір за юдин гріш продати готові. То мене спонукало по можливості щадити, зібрати якийсь шеляг, котрий на порятування відкласти можна”.

1868 року було створено організаційний комітет, який в березні цього року розробили статут товариства, який був зареєстрований 2 вересня 1868 року розпорядженням № 3491, а 8 грудня 1868 року був скликаний перший загальний збір товариства “Просвіта”. Від цієї дати розпочинається розвиток товариства “Просвіта”⁵.

Перш за все, що розпочала робити “Просвіта” – це видання книг українською мовою. Дані книги розповсюджувалися по читальнях сіл і міст Галичини і значна частина пересилалась на терени Центральної та Східної України. Другою справою, вкрай важливою, яка мала допомогти селянинові, це відкриття позичкових кас та крамниць. Товариство “Просвіта” поряд із УГКЦ розпочало та розвинуло європейський кооперативний рух в Галичині⁶. Завдяки цьому дане товариство стає центром економічної праці по селах і містах. Так, 1897 р. товариство має 522 читальні, 146 магазинів, 124 позичкові каси та 60 комор. Селяни мали можливість придбати за меншими цінами необхідні товари, позичити зерно для посіву, чи для інших потреб, позичити гроші для оплати переїзду на заробітки до США, Канади, Бразилії та інших країн. Дане матеріальне становище допомагало надати українському селянинові в Галичині можливість розпочинати свою справу та розвиватись як інтелектуально так і економічно⁷.

До товариства “Просвіти” належала практично вся інтелігенція, велике число духовенства, селянства, службовці різних рівнів. Так, наприклад, дідусь Патріарха Любомира Гузара відкрив і очолював читальню “Просвіти” в с. Крилос Галицького району та одночасно був нотарем в м. Галич⁸.

“Просвіту” можна назвати матір’ю інших товариств таких як “Союз Українок”, “Сокіл”, “Пласт”, “Січ”, “Луг” та інші. Товариства “Січ” і “Пласт” за звинуваченням у політичній діяльності, були закриті тодішньою владою, а інші – в міру сил і можливостей працювали для українського суспільства⁹.

Варто підкреслити те, що товариство “Просвіта” могло зробити багато більше ніж воно зробило, якби не постійні заборони перешкоди зі сторони тодішньої польської влади. Кожного року були випадки закриття читалень чи їхніх філій. Як зазначає Борис Савчук у своїй монографії “Волинська “Просвіта”, що польська адміністрація не дозволяла проводити один з чотирьох – п’яти культурно-освітніх заходів, а в інші вносила свої зміни, або їх закривала¹⁰. Товариство “Просвіта” згодом із Галичини поширилось і на інші регіони України та інші країни, куди приїжджали українці. Так, у 1906 році товариство “Просвіти” можна побачити у Кам’янець-Подільську, Житомирі, Чернігові, Миколаєві, Мелітополі, Києві та в інших містах України. У товаристві “Просвіта” в м. Київ входили Б. Грінченко, М. Лисенко, Г. Коваленко, Леся Українка, В. Винниченко, Д. Дорошенко. Київські просвітяни надзвичайно плідно працювали та видали 34 книги, тиражем 163 тис. примірників¹¹.

Починаючи із 1905 р. можемо побачити розвиток просвітянського руху за океаном, так у Вінніпезі повстала “Просвіта”, яка заснувала українську школу і бібліотеку та розпочала культурно-просвітницьку працю. Для багатьох емігрантів, які прибули із Галичини та Закарпаття просвітянська діяльність була єдиною втіхою і пригадкою про Батьківщину.

Згодом товариства повстали в інших країнах куди переїжджали на постійне проживання українці. Церква і школа були тими двома легенями, які давали кисень для розвитку і

⁵ Іванчук Р., Комаринець Т., Мельник І., Середяк А. Нарис історії “Просвіти”. Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. С. 16.

⁶ “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1998) : зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ “Просвіта” ім. Тараса Шевченка / упоряд., ред. В. Германа. Київ : Вид. центр “Просвіта” ; Веселка, 1998. С. 67.

⁷ Іванчук Р., Комаринець Т., Мельник І., Середяк А. Нарис історії “Просвіти”. Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. С. 36–37.

⁸ Мусякевич Я. Дорогою предків. Галич, 2018. С. 61.

⁹ Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект : наукова монографія. Надвірна : Надвірнянська друкарня, 2010. С. 170.

¹⁰ Савчук Б. П. Волинська “Просвіта”. Рівне : Ліста, 1996. С. 16.

¹¹ Там само. С. 17.

збереження української мови, традицій у даних громадах серед абсолютно іншої дійсності в країнах поселення¹².

Щоб зрозуміти важливість товариства “Просвіти” наведу деякі статистичні дані. Так, на 8 червня 1939 року “Просвіта” мала 360 тисяч учасників, тобто 15 відсотків від всього населення. У читальнях товариства було більше 700 тисяч книжок¹³. Сьогодні напевно жодна політична партія в Україні не має 360 тисяч своїх членів, так що дане товариство мало величезну розгалужену мережу, яка пробуджувала галицьке село і не тільки до української національної ідеї.

У вересні 1939 року з приходом більшовицького режиму до Галичини товариство “Просвіта” як поважна українська установа була закрита, а величезна частина книг, рукописів, архівних матеріалів була знищена, або конфіскована та передана у спеціальні секретні архіви, а тисячі діячів, активістів та членів “Просвіти” було ув’язнено та відправлено на заслання та тюрми. Згодом через сім років аналогічна доля спіткала Греко-Католицьку Церкву та її духовенство. Все що мало український дух, згідно радянської політики не мало права на своє існування. На території Західної України станом на 27 листопада 1939 року вже було заарештовано 5972 особи, а на червень-липень 1941 року із західноукраїнських областей були вивезені на поневіряння, митарства, страждання, катування понад 1 мільйон осіб¹⁴.

Роблячи висновок, за 150 років від створення товариства “Просвіта” можемо побачити співпрацю “Просвіти” та духовенства УГКЦ у наступній тематиці, а саме:

1. Поширення та збереження української мови;
2. Друкування шкільних підручників;
3. Видання творів українських письменників;
4. Надання стипендії для студентів;
5. Пробудження галицького села у духовно-національному дусі;
6. Виховання молодого покоління у патріотичному дусі.

Як УГКЦ, так і “Просвіта” пережили важкі часи жорсткої радянської минувшини, перейшовши через тюрми, заслання, поневіряння, проте залишились вірні своїм ідеалам.

А яке завдання сьогодні для товариства “Просвіти” в сучасній Українській державі із її всіма атрибутами, можемо запитати себе?

Думаю відповідь не має забаритися, таке саме як вчора, як рік, десять, сто, сто п’ятдесят років назад, – розвиток і збереження української мови, української книжки, українських звичаїв, української родини, розвиток Української Держави.

THE ROLE OF CLERGY OF UKRAINIAN GREEK-CATHOLIC CHURCH IN ESTABLISHING AND WORKING IN ORGANIZATION OF “PROSVITA”

Oleh KASKIV

*Ivano-Frankivsk Theological University of St. John Chrysostom,
Department of Theology studies
Harbarska St., 20, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Summary

This article describes the role of Ukrainian Greek-Catholic clergy in establishing and guiding the organization of “Prosvita”.

In their work, the organization kept and followed the principles of Christian morality on which the priests had a big influence.

A big role in the formation and development of the community belongs to Metropolitan Andrey Sheptytsky who not only preached the word of God but also helped financially.

¹² Савчук Б. П. Волинська “Просвіта”. Рівне : Ліста, 1996. С. 19.

¹³ Іванчук Р., Комаринець Т., Мельник І., Середяк А. Нарис історії “Просвіти”. Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. С. 61–62.

¹⁴ Сергійчук В. С. Депортація українців до Казахстану. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2017. С. 101–102.

“Prosvita” was the first organization on the basis of which many other organizations were created, such as: “Sokil”, “Plast”, “Sich”, “Luh” etc.

Thesis. In the 150 years since the creation of “Prosvita”, we can see a big role of the Ukrainian Greek-Catholic Church and the influence it had on the establishment and guidance of this organization. In result, of this influence is the spread and preservation of the Ukrainian language, culture, textbooks, scholarships for students and the revival of Galician villages in the national and spiritual direction and education of the young generation.

Keywords: *“Prosvita”, clergy, church, reading, book printing.*

REFERENCES

Andrukhiv I., Lysenko O., Pylypiv I. Stanislavska (Ivano-Frankivska) yeparkhiia UHKTS kriz pryзму stolit: istoryko-relihiinyi aspekt : naukova monohrafiia. Nadvirna : Nadvirnianska drukarnia, 2010. S. 170. (in Ukrainian).

“Prosvita”: istoriia ta suchasnist (1868–1998) : zb. materialiv ta dokumentiv, prysviachenykh 130-richchiu VUT “Prosvita” im. Tarasa Shevchenka / uporiad., red. V. Hermana. Kyiv : Vyd. tsentr “Prosvita” ; Veselka, 1998. S. 6, 67. (in Ukrainian).

Ivanchuk R., Komarynets T., Melnyk I., Serediak A. Narys istorii “Prosvity”. Lviv ; Krakiv ; Paryzh : Prosvita, 1993. S. 16, 36–37, 61–62. (in Ukrainian).

Musiakivych Ya. Dorohoiu predkiv. Halych, 2018. S. 61. (in Ukrainian).

Savchuk B. P. Volynska “Prosvita”. Rivne : Lista, 1996. S. 16, 17, 19. (in Ukrainian).

Serhiichuk V. S. Deportatsiia ukraintziv do Kazakhstanu. Kyiv : PP Serhiichuk M. I., 2017. S. 101–102. (in Ukrainian).

Khymka P. Hreko-Katolytska Tserkva i natsionalne vidrozhennia u Halychyni 1772–1918 / Instytut istorychnykh doslidzhen Lvivskoho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka. Kovcheg. Lviv, 1993. S. 89, 94–95. (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 01 12 2018 р.